

ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონები

ლექსიკოგრაფიული მუშაობა საქართველოში მწიგნობრობის განვითარებასთან ერთად ჩაისახა. მწიგნობრობის განვითარებას კი, თავის მხრივ, დიდად შეუწყო ხელი საქართველოში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამ IV საუკუნეში, რასაც მოჰყვა ძველი და ახალი აღთქმის წიგნების თარგმნა ქართულად. უძველესი პერიოდის ხელნაწერებს, როგორც ნათარგმნს, ისე ორიგინალურს თან ახლდა სქოლიო-შეისწავე-შეგონებანი (გლოსები), რომლებიც ამა თუ იმ სიტყვა-ცნებას განმარტავდა.

მე-10 - მე-11 საუკუნეებში ქართული მთარგმნელობითი საქმიანობისა და ორიგინალური მწერლობის განვითარებას დიდად შეუწყვეს ხელი ისეთმა სასულიერო და საზოგადო მოღვაწეებმა, მთარგმნელებმა, მწერლებმა, მეცნიერებმა, როგორებიც იყვნენ: ექვთიმე მთაწმინდელი, ეფრემ მცირე, იოანე პეტრიწი, იოანე ზოსიმე, გიორგი მთაწმინდელი და სხვები, რომლებიც მათთან ერთად მოღვაწეობდნენ. მთარგმნელობითი საქმიანობის გაფართოება მწვავედ აყენებდა განმარტებითი, ორენოვანი და ენციკლოპედიური ლექსიკონების შედგენის აუცილებლობას.

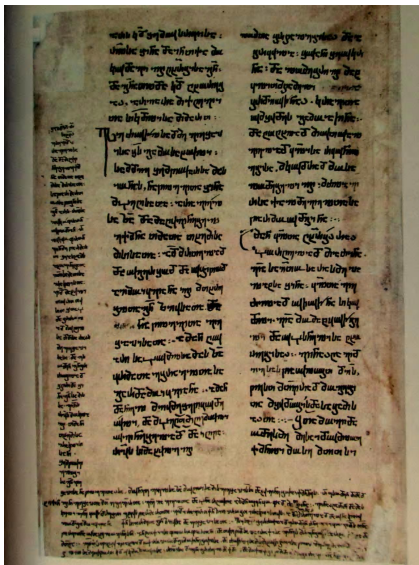
ეფრემ მცირე, როგორც ლექსიკოგრაფი.

ერთ-ერთ პირველ განმარტებით ლექსიკონად ქართულ ენაზე ითვლება ეფრემ მცირის (მე-11 საუკუნე) მიერ ფსალმუნების მისეული თარგმანისთვის დართული ანბანთრიგზე გაწყობილი მცირე ლექსიკონი. „ფსალმუნთა თარგმანების შესავლის შუა ნაწილი შეიძლება ჩაითვალოს ქართულ ენაზე შედგენილ პირველ ლექსიკონად“, წერს მზექალა შანიძე 1968 წელს, როდესაც პირველად აქვეყნებს ლექსიკონის სრულ ტექსტს კომენტარებით. ეფრემ მცირე კარგად იცნობდა ძველ ავტორთა წიგნებისათვის გლოსარიუმების დართვის ბერძნულ-ბიზანტიურ ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციას და თვით გახდა ამ ტრადიციის დამამკვიდრებელი ქართულ ლექსიკოგრაფიაში. ეფრემის ლექსიკონში სალექსიკონო ერთეულად მიჩნეულია როგორც ლექსემა, ისე შესიტყვება, ძირითადად მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაგმა, მაგ. ლექსემები: *ამაღლება, ნათელ, სიწმიდე, ქრისტე, ცხორება, ცეცხლ, ძილ, წრფელ*

და სხვა; სინტაგმები: ადგილ ღმრთისა, აღდგომა ღმრთისა, ბრწყინვალება მამისა, ელვა ღმრთისა, ზრახვა უფლისა, მცნება ღმრთისა, რისხვა ღმრთისა, სწავლა უფლისა და სხვა. ეფრემს სალექსიკონო ერთეულად გამოტანილი აქვს სახელი და ზმნა, ისიც ხშირად შესიტყვების სახით. სახელის სალექსიკონო ერთეულად აღებულია წრფელობითის ფორმა (ბრუნვის ნიშნის გარეშე), ზმნის სალექსიკონო ერთეულად კი აღებულია მასდარი.

ეფრემის ლექსიკონის საილუსტრაციოდ მოვიყვან ერთ სალექსიკონო ერთეულს: „ადგილ ღმრთისა ოდესმე ცაჲ ითქუმის, და ოდესმე ეკლესიაჲ, და ოდესმე ქალწული, და ოდესმე გუამი კაცად-კაცადისაჲ, გინა თუ ყოველივე, რომელსაცა ზედა განისუენოს ნებამან ღმრთისაჲ...“.

თავის განმარტებებში ეფრემ მცირე ხშირად ეყრდნობა და იმოწმებდა წყაროებს, რაც მის განმარტებებს ენციკლოპედიურ ხასიათს ანიჭებს. აღსანიშნავია, რომ ეფრემ მცირე თავის ლექსიკოგრაფიულ შრომაში ითვალისწინებს როგორც ლექსიკონის შედგენის ადგილობრივ ტრადიციას, ისე იმ პერიოდის მეცნიერებაში დამკვიდრებულ ტრადიციასაც, კერძოდ ისეთი ავტორიტეტების შრომებს, როგორებიც იყვნენ: ბასილი კესარიელი, იოანე დამასკელი, გრიგოლ ღვთისმეტყველი და სხვები.

სურათი 1. გვერდი ეფრემ მცირის ავტოგრაფიული ხელნაწერიდან.

სულხან-საბა ორბელიანი.

განმარტებითი ლექსიკონების თვალსაზრისით, ქართულ ლექსიკოგრაფიაში მთელი ეპოქა შექმნა სულხან-საბა ორბელიანმა (1658 – 1725), ქართველმა მწერალმა, ლექსიკოგრაფმა, მეცნიერმა, დიპლომატმა. მისი „ქართული ლექსიკონი“, ე.წ. „სიტყვის კონა“ (XVII ს.) პრაქტიკულად ქართული ენის პირველი სრულყოფილი განმარტებითი ლექსიკონია. “სულხანმა ბევრი სასარგებლო საქმე გააკეთა და დიდი ამაგი დასდო ქართველ ერს, ქართულ კულტურას, – წერდა აკად. აკაკი შანიძე სულხან-საბა ორბელიანის დაბადების 300 წლისთავთან დაკავშირებით, – მის მრავალმხრივ საქმიანობაში ყველაზე მნიშვნელოვანია მისი ქართული ლექსიკონი, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში დარჩება, როგორც ნიჭისა და დაუცხრომელი შრომის ნაყოფი, როგორც ერთი საუკეთესო მონაპოვართაგანი ქართული კულტურისა”.

სულხან-საბა ორბელიანის მოღვაწეობის პერიოდი უაღრესად რთული პერიოდია საქართველოს ისტორიაში პოლიტიკური თვალსაზრისით, თუმცა აღმავლობის გზაზე ქართული კულტურა. ამ ეპოქის ქართველი მეფეები: არჩილი, ვახტანგ VI იყვნენ როგორც ლიტერატურის, ისე ზოგადად განათლების და ნიჭიერი ადამიანების დიდი ქომაგები. ქართული ლიტერატურის აღორძინების პერიოდში უამრავი ახალი ლიტერატურული ძეგლი შეიქმნა და თანდათანობით ძნელად გასაგები გახდა ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები. შესაძლოა ეს იყო საბას ლექსიკონის შექმნის უმთავრესი მიზეზი.

საბას ლექსიკონი შეიცავს 16 600-ზე მეტ სიტყვას (საბას ავტოგრაფული ლექსიკონების მიხედვით), რომლებიც ადვილად გასაგები ენითაა განმარტებული. ლექსიკონში შეტანილი ყოველი სიტყვა ქართულ წყაროებშია დადასტურებული და ხშირ შემთხვევაში ლექსიკონში წყაროებიც დამოწმებულია. „ქართულ ლექსიკონში“ 140-ზე მეტი ქართული წყაროა დასახელებული, ესაა როგორც ორიგინალი, ისე ნათარგმნი ლიტერატურა, როგორც სასულიერო, ისე საერო-საისტორიო მწერლობა: ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები, მამათა ცხოვრებანი, ვეფხისტყაოსანი, ამირან-დარეჯანიანი, როსტომიანი, კარაბადინი და სხვა. იგი სიტყვებს კრეფს თავისი დროის სასაუბრო ენიდან და ცოცხალი კილოებიდანაც. საბამ თავის ლექსიკონში შეიტანა ძალიან ბევრი ისეთი სიტყვაც, რომლებიც იმდროინდელ ლიტერატურაში აღარ გამოიყენებოდა, რითაც მოახდინა მათი დოკუმენტირება და დიდი ამაგი დასდო ქართულ ენას.

სურათი 2. სიტყვის კონა, მე-18 საუკუნის ხელნაწერის პირველი გვერდები.

სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობის გამოკვლევა სიტყვის კონტექსტების ანალიზს ეფუძნება, რომლებიც, როგორც აღინიშნა, ხშირ შემთხვევაში დამოწმებულია. საბა თავის ლექსიკონზე მუშაობდა თითქმის 40 წელი. მან გადაამუშავა სამი რედაქცია: პირველი C, მეორე B და ბოლო A. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონი პირველად მხოლოდ 1884 წელს დაიბეჭდა, თითქმის 160 წლის შემდეგ ავტორის გარდაცვალებიდან. პირველი გამოცემის რედაქტორი იყო ცნობილი მწერალი რაფიელ ერისთავი, რომელმაც თავის გამოცემას საფუძვლად დაუდო საბას ლექსიკონის უკანასკნელი რედაქცია.

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში შესულია ყველა მეტყველების ნაწილი. ზმნის წარმოდგენის თვალსაზრისით არ არის დაცული ერთიანი წესი, ზმნის სასათაურო სიტყვებად გამოტანილია როგორც პირიანი ფორმები, ისე საწყისი და ორივე განმარტებულია.

საბას ლექსიკონში გამიჯნულია სიტყვის პოლისემიური მნიშვნელობები და ხშირ შემთხვევაში ყოველ მნიშვნელობასთან მითითებულია სათანადო წყარო.

მაგ.: რქა არს პირუტყუთა თავსა ნაბამი (21, 22 ფსალ.); რქა ეწოდების ვენახის ლერწსა (79, 12 ფსალ.); რქა ეწოდების, რომელსა ჭამდა უძღები შვილი (15, 16 ლუკა); რქა ეწოდების ხილსა ერთსა, ლობიოსა ჰგავს. რქა ეწოდების ასოსა ზედა წარზიდულსა, იოტასთან ნახე (5, 18 მათე).

ლექსიკონში დიდი ყურადღება ეთმობა სიტყვათა სინონიმებს. საბას სალექსიკონო სტატიებში მოცემულია სასათაურო სიტყვების სინონიმები. მაგ. გიჟის სიტყვა-სტატიაში მას მოჰყავს სინონიმური სიტყვები: შმაგი, ხელი, სულელი, ნადვლიანი, შლეგი, შტერი და სხვა და განმარტავს სხვაობას აღნიშნულ სინონიმებს შორის (იხ. სურათი 3).

35 გიდელი სკვრი დაწული.
 გიერსონ O მოვედ მუნ.
 გივის გყავს.
 გიზი ჩჩვილი ახალი მოლი.
 გითხარ (2 ნეშტ. 18. 17).
 40 გილანი (93. 25) 41. —).
 გინგილა დ აკენის ოლარი.
 (ოე) გინგლი ჩჩვილთ ყრმათ ბეწვი.
 75) გინება ბილწად კსენება (16. 6
 ესაია), გინა წაბილწვა.
 გინებს გინდა.
 გიობა (21. 10 იერე.) გმობა,
 გინ ძაგება, გინა ბოროტად
 კსენება.
 გიობა გმობა და გინება ახ-
 ლო ახლოა.
 5 გიორგი O მუშაკი.
 გიჟი სიგიჟეცა განიყოფება
 ათერთმეტად: შმაგად,
 ხელად, სულელად,
 ცოფად, ნადკელია-
 ნად, რეგუნად, ტეტე-
 რად, შლეგად, შტე-
 რად, ფეთიანად და
 შეთიანად.
 შმაგი არს სიგიჟით თავსაცა
 თვსთა ავნებდეს და სხუა-
 თაცა მავნებელ ექმნებოდეს.

რეგენი არს, რომელსა სი-
 ბრძნე აკლდეს და მცირედ
 ხელურსა იქმოდეს.
 ტეტერი არს, რომელსა სი-
 ბრძნე არა აკლდეს, არამედ
 ხელურსა რასმე იქმოდეს.
 შლეგი არს არა ხელი, არცა
 ცნობა მიღებული, არამედ
 დაუცადებელ-დ თავ გაწირ-
 ვით განუსუწნებელი.
 შტერი არს, ფრიადისა აღ-
 ორთქლებათა შინაგან ნივთ-
 თა მიერ საგრძნობელთა
 ორლანო მიღებული და საქ-
 მისა ვერა კეთილად მქნელი.
 ფეთიანი არს ღამით საო-
 ცართა და ფეთებათა მიერ
 მცირე ხნს ცნობა მიღებუ-
 ლი.
 შეთიანი არს სნეული, რომელი
 ხელურად იქცეოდეს
 და ჩქარა დაწვეს და წ. მოდ-
 გეს და უგვანად უბნობდეს.
 გიორგი გაზივით არის ხეთ: გან
 საქლიბავთა საპყრობელი.
 გიორგი სხუათა ენაა, ქართუ-
 ლ-დ წინდი ჰქვიან.

სურათი 3. „სიტყვის კონა“. სიტყვა-სტატია გიჟი.

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის კიდევ ერთი თავისებურებაა სიტყვების სემანტიკურ ბუდეებად დაყოფა და სალექსიკონო სიტყვა-სტატიაში სასათაურო სიტყვასთან დაკავშირებული სიტყვების შეტანა და მათი განმარტება.

მაგ.: წვიმის სიტყვა-სტატიაში ლექსიკოგრაფმა შეიტანა და განმარტა შემდეგი სიტყვები: ცვარი არს სინოტივისაგან ჰაერისა უღრუბლოდ მოსული ღამით და დილეულ ფურცელზედ მდგარი; ნიჟი არს ცვარის(ა) უმცირესი ნაწილი და ღვაფი ცვარისა უდიდესი; თქორი არს წვმა წვლილი და კაცთაგან ძნიად სახილავი; თქემი – უსხოსი თქორისა, ვითარცა აღნაცარი რამე; ფრუტი არს თქემი ნისლოვანი; ჟღმურტლი ფრუტისა უდიდესი და უფროსად ნისლოვანი; დელგმა არს წვიმა დიდი და გვიან მომდარებელი; ისხარი –წვიმა სწრაფი და ადრე მომდარებელი; ღლოფო –წვიმა დიდი და დამაბნელებელი და ღვაროვანი; ქარიშხალი არს ქარნარევი ძლიერი წვიმა; შხაპი არს ანაზდი და ჩქარი

წვიმა; ხოლო ხეთა ფურცელნი რა წვიმას იტვირთავს და შემდგომად წვეთას დაიწყებს, **ლეშხსა და ჟვავს(ა) უწოდენ**

ნავის სიტყვა-სტატიაში შეტანილია და განმარტებულია შემდეგი სიტყვები:

მცირესა ნავსა ეწოდების **ნუშა** და მისსა უდიდეს(ს)ა **ვარცლი**. **კოპანო**, **კარაპა**, **კარჭაპა**, **ჯუმალდი**, **კარაფითა**, **ოჩხომელი**, **ოლეჭკანდერი**, **კატარდა** ერთი მეორის უდიდეს-უდიდესნი არიან, ხოლო **ხომალდი** და **დრომონი** უდიდეს ყო(ვ)ელთა, **სტოლი** საომარ(ნ)ი ნავ(ნ)ი.

სიტყვა-სტატია **გზა**:

გზა არს ზომიერი კაცთა სავალი ხოლო **შარა** – ვრცელი, და **ბილივი** – ვიწრო, ხოლო **ქაშანი** – მამბნართა ანუ თოვლთა ზედა გატკეცილი სავალი და **წავარნა** – კლდეთა ზედ(ა) ვიწრო რამე ნადირთა წარსავალი.

საბელის სალექსიკონო სტატიაში მოცემულია და განმარტებულია **საკოჭავი**, **ბაწარი**, **თოკი**, **ჭაპანი**, **ბაგირი**, **მუკუდი** და სხვა. სემანტიკური ბუდის თითოეული წევრის განმარტებისას ლექსიკოგრაფი იყენებს სასათაურო სიტყვას: **ბაგირი არს საბელი ყოველთა უსხოსი**; **საკოჭავი არს საბელი საპალნის შესაკრავი**; **მუკუდი არს საბელი ცხენის ყელზედ მოსაბმელი და ა.შ.** მონათესავე სიტყვების უმრავლესობა ლექსიკონში გატანილია თავ-თავის ადგილას, თუმცა ყველა ბუდე არ არის ამგვარად გავრცობილი და ეს სამუშაო ლექსიკონის 1928 წლის გამოცემაში ა. შანიძემ და ი. ყიფშიძემ დაასრულეს. ლექსიკონში სიტყვათა განმარტებებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ სულხან-საბა ორბელიანი ენას არ განიხილავს იზოლირებული სიტყვების ერთობად. მის განმარტებებში იკვეთება სიტყვებს შორის გვარ-სახეობითი მიმართებები, რაც ენას წარმოაჩენს ურთიერთდამოკიდებული ერთეულების მთლიანობად.

სულხან-საბა ორბელიანმა, ამ უმნიშვნელოვანესი ლექსიკოგრაფიული პრინციპის წყალობით, მოახდინა ქართულ ენაში ლექსიკალიზებული ასობით უნიკალური ცნების დოკუმენტირება, რაც მომდევნო საუკუნეებში დაიკარგა და აღარ შემორჩა თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკურ ფონდს.

საბა ლექსიკონში იყენებს პირობით ნიშნებს, რათა ერთმანეთისაგან გაარჩიოს საგნები და მოვლენები: მნათობი (მზე, მთვარე, ვარსკვლავები), ფრინველები და ცხოველები, თევზები და მწერები. ყველა ასეთი სიტყვის გვერდით საბას თავის ლექსიკონში საგანგებო ნიშნები აქვს მოცემული, რაც დარგობრივი კვალიფიკაციების ტოლფასია. გარდა ამ სიმბოლოებისა ლექსიკონში შემოღებულია საგანგები ნიშანი (0) უცხო წარმოშობის სიტყვების აღსანიშნავადაც.

„ქართულ ლექსიკონში“ ასევე განმარტებულია ანთროპონიმები და ტოპონიმები. ამგვარი მასალა, ჩვეულებრივ, განმარტებით ლექსიკონში არ აისახებოდა, მაგრამ

საბამ ამ პრინციპს გვერდი აუარა, რათა ლექსიკონში ხსენებული მასალაც აესახა. მას ხელთ ჰქონდა კირილე ალექსანდრიელის სახარების საკუთარ სახელთა ლექსიკონის ქართული თარგმანი, რომელიც მთლიანად შეიტანა „სიტყვის კონაში“.

სულხან-საბას ლექსიკონი უპირველეს ყოვლისა განმარტებითია, თუმცა ქართულ განმარტებებთან ერთად, საბას ლექსიკონში ქართული სიტყვების შესატყვისებიც აქვს მითითებული იტალიურ, სომხურ და თურქულ ენებზე. სავარაუდოდ უცხო ენათა შესატყვისები საბამ თავის ლექსიკონში სასწავლო მიზნით შეიტანა. უცხო ენათა შესატყვისობები სიტყვა-სტატიის ბოლოსაა მოცემული, ქართული განმარტების შემდეგ, მაგრამ ქართული ტრანსლიტერაციით. ხშირად სიტყვა ნათარგმნია სამივე დასახელებულ ენაზე, ხან ორზე, ზოგან – მხოლოდ ერთზე.

მაგ.: **ქარტა** ქაღალდი. – **სომხური** თუხტ, **თურქული** ქაღაზ, **იტალიური** ქარტა.
ქლიბი რკინის საფხეკი. – **სომხური** ხარტოც, **თურქული** თეგა, **იტალიური** ლიმა.
ქვეყანა ... **თურქული** დუნია, **იტალიური** მონდო.
ქსენონი სასწავლო სახლი. – **იტალიური** ოსპიდალე.

რაფიელ ერისთავის რედაქტორობით გამოსული პირველი ნაბეჭდი გამოცემა არ შეიცავს უცხოენოვან ეკვივალენტებს. ამის მიზეზად აკ. შანიძეს მიაჩნია ის, რომ საბას ლექსიკონის გადამწერებს, როგორც ჩანს, ყველაზე მეტი შეცდომა სწორედ უცხო ენის სიტყვების გადაწერისას მოსდიოდათ, რადგან არ იცოდნენ ეს ენები. ეს შეცდომები თანდათან მრავლდებოდა და ძალიან ძნელი გახდა სწორი ვარიანტების დადგენა.

პროფ. ნატალია ორლოვსკაიას კარგად აქვს შესწავლილი საბას ლექსიკონის იტალიური მასალა. იგი აღნიშნავს, რომ იტალიურ სიტყვებში ბევრია ძვირფასი ქვების აღმნიშვნელი სიტყვები, ასევე სამედიცინო, ბიოლოგიური, ზოოლოგიური და საეკლესიო ტერმინები. ქართული სიტყვებისათვის იტალიური ეკვივალენტები ძირითადად სწორადაა შერჩეული, თუმცა არის არასწორი თარგმანის შემთხვევაც.

საბას საკმაოდ ახლო ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოში მოღვაწე იტალიელ მისიონერებთან. მოგვიანებით, მან მიიღო კიდევ კათოლიკური სარწმუნოება. შეიძლება სწორედ ამ კავშირმა განაპირობა საბას როგორც პოლიტიკური, ისე ფილოლოგიური ინტერესები. საბა იმ ქართველთა შორისაა, რომლებიც დიდ იმედებს ამყარებდნენ დასავლეთზე, როგორც მოკავშირეზე მუსლიმანური ქვეყნების წინააღმდეგ. საბა ევროპაში ყოფნისას ხშირად მიმართავდა მისიონერებს დახმარებისთვის. შესაძლოა საბამ მისიონერებისაგან მიიღო ინფორმაცია იტალიურ

და ლათინურ მასალაზეც. ერთი რამ კი ცხადია, იტალიური მასალა მას ევროპაში წასვლამდე არ აუსახავს თავის ლექსიკონში.

საბამ თავისი ლექსიკონის ბოლო რედაქციაში იტალიური თარგმანები არ გადაიტანა. მისი ვიზიტი ევროპაში წარუმატებელი გამოდგა. მიუხედავად იმისა, რომ რომის პაპი და საფრანგეთის მეფე მისდამი კეთილად იყვნენ განწყობილები, პრაქტიკული დახმარება არ გაუწევიათ საქართველოსათვის. საბა ხანგრძლივი და დამღლელი მოგზაურობიდან იმედგაცრუებული დაბრუნდა. საქართველოში ჩამოსულ საბას კი ხალხი უარყოფითად შეხვდა, როგორც კათოლიკური სარწმუნოების მიმდევარს. სწორედ ამ პერიოდში მუშაობდა საბა თავისი ლექსიკონის ბოლო რედაქციაზე და თუ მასში იტალიური თარგმანები არ შევიდა, ეს ალბათ სწორედ ამ იმედგაცრუებამ განაპირობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ სულხან-საბა ორბელიანმა თავის ლექსიკონში შეიტანა ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც ზრდილობიან საუბარში არ იხმარება. ასეთია ზოგი ანატომიური ტერმინი, ფიზიოლოგიური მოთხოვნილების გამომხატველი სიტყვები და სხვ. ამას სულხანი ასაბუთებდა იმ მოსაზრებით, რომ მისი ქართული ლექსიკონი სრული უნდა ყოფილიყო და არ იყო მართებული სიტყვების კარგ და ცუდ სიტყვებად დაყოფა. “ამა წიგნთა შინა არიან სახელნი კეთილნი და ბოროტნი, საქებელნი და საძაგებელნი. უბადონი და ცუდნი არა თუ კიცხვისათვის აღმიწერია, რათა საქირდლად იპყრათ, არამედ ენისა სისრულისათვის აღვწერე: თუცა უბადო სახელი აღმოიხოცოს, მერმე-ღა უდარესი მოაკლდეს უადრესსა და ღმერთი-ღა დარჩეს უკეთესი და სხვა არარა, და შემცირდების ენა ქართული”.

სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონა“ განმარტებითი ლექსიკონიკაა, თარგმნითიც, შეიცავს ენციკლოპედიურ ინფორმაციასაც, რაც ნაწარმოებს მე-17 საუკუნის უნიკალურ ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომად წარმოაჩენს. საბამ საფუძველი ჩაუყარა ქართულ მეცნიერულ ლექსიკოგრაფიას და იგი ევროპისა და აზიის ენების ლექსიკოგრაფიის დონეზე აიყვანა.

საბას ლექსიკონის პოპულარობა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ პოპულარობას გაუტოლდა. ჩვენამდე მოაღწია ლექსიკონის 150-მდე ხელნაწერმა, რომლებიც მე-18 საუკუნესა და მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარშია გადაწერილი.

„სიტყვის კონის“ ელექტრონული ვერსია ინტერნეტში განთავსებულია შემდეგ მისამართზე: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=8>

ვახტანგ VI

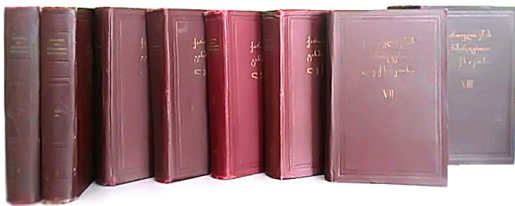
ვახტანგ VI, სულხან-საბა ორბელიანის აღზრდილი, გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე, ფართო განათლების მწიგნობარიც იყო. მისი ლექსიკოგრაფიული მემკვიდრეობიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა სპარსული ენიდან შესრულებული თარგმანებისათვის დართული სპარსულ-ქართული ლექსიკონები და შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნისათვის“ დართული განმარტებითი ლექსიკონი. 1709 წელს ვახტანგმა თბილისში პირველი სტამბა დაარსა და ერთერთი პირველი წიგნი, რომელიც ამ სტამბაში დაბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“ იყო. პოემის ტექსტს მან საფუძვლიანი მეცნიერული გამოკვლევა დაურთო, რითაც დიდი ბიძგი მისცა პოემის ტექსტის შემდგომ შესწავლას და საფუძველი ჩაუყარა მეცნიერულ რუსთველოლოგიას. „ვეფხისტყაოსნისათვის“ დართულ კომენტარებში ვრცელი ადგილი უკავია ლექსიკოგრაფიულ მასალას, კერძოდ, ვახტანგს განმარტებული აქვს 640 ძნელად გასაგები სიტყვა, რომელიც პოემაში გვხვდება. 1937 წელს აკაკი შანიძემ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელახლა გამოცემისას ლექსიკონი ცალკე გამოყო კომენტარების ტექსტისგან და ანბანთრიგზე დაალაგა. ლექსიკონში „ვეფხისტყაოსნის“ სიტყვები ზედმიწევნით ზუსტადაა განმარტებული. პოემაში ნახმარ არაქართულ სიტყვებს მითითებული აქვს ეტიმოლოგია: სპარსული, არაბული, ბერძნული, თურქული და სხვა. ვახტანგის ლექსიკონი 1712 წელს დაიბეჭდა, ამდენად, იგი საქართველოში დაბეჭდილი პირველი ქართული ბეჭდური ლექსიკოგრაფიული ნაშრომია.

სურათი 4. ვახტანგ VI.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი 8 ტომად

ქართული ენის რვატომეული განმარტებითი ლექსიკონი (ქეგლი) გასული საუკუნის 50-იან – 60-იან წლებში შეიქმნა დიდი ქართველი ენათმეცნიერის, აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავას საერთო რედაქტორობით. ლექსიკონის შედგენაზე და რედაქციაზე მუშაობდნენ ქართული ენათმეცნიერების ისეთი კორიფეები, როგორებიცაა: გ. ახვლედიანი, ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ნ. კეცხოველი, ვ. კუპრაძე, ქ. ლომთათიძე, გ. წერეთელი და სხვა. ლექსიკონში განმარტებულია 113 000-მდე სიტყვა, რაც, როგორც ლექსიკონის წინასიტყვაობაშია ნათქვამი არ ამოწურავს ქართული ენის ლექსიკურ სიმდიდრეს. ქეგლისათვის შეიქმნა საილუსტრაციო ფრაზებისა და წინადადებების კორპუსი, ამოკრეფილი ქართული ლიტერატურიდან, პრესიდან და სხვა, სულ მილიონ ექვსასი ათასი ბარათი.

Picture 8

ლექსიკონის I ტომი 1950 წელს გამოვიდა, ხოლო ბოლო, მერვე ტომი - 1964 წელს. ლექსიკონის პირველი ტომის წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ახალი სალიტერატურო ქართული ენის

სურათი 5. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი.

განმარტებითი ლექსიკონის დანიშნულებაა აღნუსხოს და განმარტოს ყველა სიტყვა, რაც კი არის დამკვიდრებული ამჟამად სიტყვაკაზმულ მწერლობაში, სამეცნიეროსა და პოლიტიკურ ლიტერატურაში, პრესაში, - ერთი სიტყვით, წიგნის მეტყველებაში. ... ლექსიკონი მიზნად ისახავს ხელი შეუწყოს ქართული სამწერლობო ენის ინტენსიური ზრდა-განვითარების პროცესს. განმარტებითი ლექსიკონი უკუფენს ენისა და - ენის მეშვეობით - კულტურის მდგომარეობას; ამდენად იგი ეპოქის დოკუმენტია“.

გარდა სალიტერატურო ენისა, ლექსიკონში ვრცელი ადგილი უკავია დიალექტურ მასალას. „კუთხური ლექსიკა შენაკადია ჩვენი სალიტერატურო ენის სიტყვობრივი მარაგისა და ის მეცნიერების მიერ სამართლიანადაა მიჩნეული მის ამოუწყავ რეზერვად. ისევე, როგორც შენაკადი ასაზრდოებს მდინარეს, ადგილობრივი (დიალექტური) ლექსიკა ასაზრდოებს სალიტერატურო ენის საუნჯეს და მისი განუწყვეტელი გამდიდრების უშრეტ, სათავეკრიალა წყაროს წარმოადგენს“.

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ახლებურადაა გადაწყვეტილი ქართული ზმნის წარმოდგენის საკითხი. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ზმნის ლემატიზაციის საკითხთან დაკავშირებით არსებობს ორი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული, თუმცა მწყობრად ჩამოყალიბებული ლექსიკოგრაფიული პრინციპი. ერთი პრინციპი ზმნის სალექსიკონო ერთეულად უპირო ფორმას, სახელზმნას, მასდარს განიხილავს (ევროპული ენებისგან განსხვავებით ქართულ ზმნას არა აქვს ინფინიტივი), მაგ.: **თესვა, წერა, შენება** და ა.შ. ეს პრინციპი ჩამოყალიბებულია აკაკი შანიძის მიერ და ამ პრინციპითაა შედგენილი ქართული ლექსიკონების დიდი უმრავლესობა.

მეორე პრინციპი შეიმუშავა არნოლდ ჩიქობავამ გასული საუკუნის 40-იან წლებში. ეს პრინციპი აღწერილია ქართული ენის რვატომეული განმარტებითი ლექსიკონის წინასიტყვაობაში და თავად განმარტებითი ლექსიკონიც ამ პრინციპებითაა შედგენილი. იგივე პრინციპი დაედო საფუძვლად რიგ დიალექტოლოგიურ და სხვა ლექსიკონებს. ამ პრინციპის მიხედვით ზმნა ლექსიკონში უნდა შევიდეს არა მხოლოდ მასდარის, არამედ პირის, ქცევის, გვარის, კონტაქტის, დინამიკურობა-სტატიკურობის მიხედვით და ზმნის ლექსიკურ ერთეულად ლექსიკონში

წარმოდგენილი უნდა იყოს ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი კატეგორიის აწმყო დროის მესამე პირის ფორმა, მაგ.: **თესავს, ითესავს, უთესავს, ათესვინებს, ეთესება, ითესება, თესია, უთესია.**

„გამომხატველობითი საშუალებების სიმდიდრით ზმნა ქართულში ბევრად წინა დგას სახელზე“, - წერს არნ ჩიქობავა ქეგლის წინასიტყვაობაში. „ზმნის ექსპრესიული ძალა დიდია, ზმნას შეუძლია წარმოგვიდგინოს მოქმედება როგორც პასიური პროცესი და როგორც აქტიურობის გამოვლენა: ითესება და თესავს; როგორც სუბიექტისათვის განკუთვნილი და როგორც საობიექტო (მასთან - აქტიური, პასიური): ითესავს და უთესავს, ეთესება; როგორც სუბიექტის ნამოქმედარი და როგორც სხვისი მეშვეობით შესრულებული: თესავს და ათესვინებს; როგორც მდგომარეობა, სტატიკურს ყოფაში: თესია და როგორც პროცესი, დინამიკა: თესავს, ითესება, ითესავს და სხვა.

ქართული ენის ეს სიმდიდრე ქართულ ლექსიკონში არ გამოჩნდება, თუ ზმნის წარმომადგენლად ნაზმნარი არსებითი სახელი გვექნება“.

ეს არის ის თეორიული ამოსავალი, რომლის ძალითაც მეორე პრინციპით შედგენილი ლექსიკონები გვარის, ქცევისა და კაუზატივის ფორმებს სხვადასხვა ლექსიკურ ერთეულებად მიიჩნევენ და შესაბამისად, ამ ლექსიკონთა სიტყვანში ერთი და იმავე ლექსიკური სემანტიკის ათეულობით სიტყვაფორმა იყრის თავს.

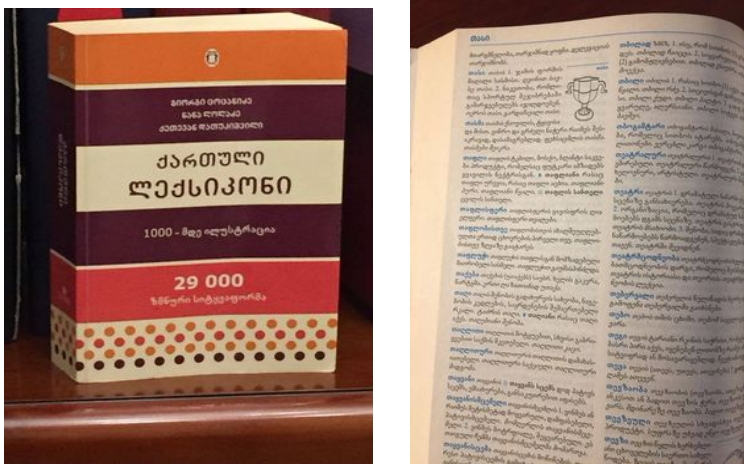
ამ პრინციპების ირგვლივ კამათი დღესაც გრძელდება. პროფესორი შუქია აფრიდონიძის აზრით, „ლექსიკოგრაფია როგორც მეცნიერება ფასობს ყველა იმ ღირებული მონაცემის გამომზეურებით, რომლებიც მოეპოვება სათანადო ენებს გრამატიკული თუ სემასიოლოგიური თვალსაზრისით. ლექსიკონში მეცნიერული პრინციპების თანმიმდევრული გატარება იძლევა სათანადო ენის სრულ ინტეგრალურ პორტრეტს“.

შ. აფრიდონიძის აზრით, ზმნის პირიანი ფორმით შეტანა არათუ გამართლებულია იმ ენებისათვის, რომელთაც აქვთ კარგად განვითარებული პრეფიქსული სისტემა, არამედ აუცილებელიცაა.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ახალი რედაქციის გამოცემა დაიწყო 2008 წელს. დღეისათვის გამოცემულია ლექსიკონის ახალი რედაქციის 4 ტომი. ლექსიკონის ონლაინ-ვერსია განთავსებულია ინტერნეტში შემდეგ მისამართზე: www.ena.ge. ონლაინ-ვერსიაში შესულია რვავე ტომი, მათ შორის ოთხი ტომი ახალი რედაქციით.

ქართული ლექსიკონი.

2014 წელს „ბაკურ სულაკაურის“ გამომცემლობამ გამოსცა გ. ცოცანიძის, ნ. ლომაძისა და ქ. დათუკიშვილის მიერ შედგენილი „ქართული ლექსიკონი“. ლექსიკონი 25 000 სალექსიკონო ერთეულს შეიცავს, აგრეთვე განმარტებულია 9 000 ნაწარმოები სიტყვა და ფრაზა, მოცემულია 29 000 ზმნური ფორმა. ლექსიკონი სასწავლო ლექსიკონების კატეგორიას განეკუთვნება. ლექსიკონი საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ იგი შეიქმნა DWS (Dictionary Writing System)-ის მეშვეობით, როგორც მონაცემთა ბაზა და მას 1 000-მდე ილუსტრაცია აქვს დართული.

სურათი 6. ქართული ლექსიკონი.

ლექსიკონის ავტორებმა შემდეგი კომპრომისი გამოძებნეს ზმნის ლემატიზაციის ზემოთ განხილულ ორ პრინციპს შორის. სალექსიკონო ერთეულად ლექსიკონში გამოტანილია მასდარი, რომელთანაც ფრჩხილებში მითითებულია პირიანი ფორმები. მაგ. გაკეთება (გააკეთებს, გაიკეთებს, გაუკეთებს, გაკეთდება, გაუკეთდება, გააკეთებინებს). ლექსიკონს დანართის სახით აქვს ზმნის პირიანი ფორმების საძიებელი ყველა ძირითადი ზმნური კატეგორიების გათვალისწინებით.

ლექსიკონს აქვს ონლაინ-ვერსია, რომელიც ინტერნეტში განთავსებულია შემდეგ მისამართზე: <https://www.ganmarteba.ge/>

უპასუხეთ შემდეგ კითხვებს:

1. როდის ჩაისახა საქართველოში ლექსიკოგრაფიული მუშაობა და რა ისტორიულ-პოლიტიკურ მოვლენასთანაა იგი დაკავშირებული?
2. თქვენი აზრით, როგორ და რატომ შეუწყო ხელი IV საუკუნეში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამ საქართველოში მწიგნობრობის განვითარებას?
3. ვინ იყვნენ მე-10 - მე-11 საუკუნეთა ქართველი საზოგადო მოღვაწენი და მწიგნობარნი, რომლებმაც დიდად შეუწყვეს ხელი ჩვენს ქვეყანაში მთარგმნელობითი საქმიანობისა და ორიგინალური მწერლობის განვითარებას?
4. რით იყო განპირობებული ამ პერიოდში განმარტებითი, ორენოვანი და ენციკლოპედიური ლექსიკონების შედგენის აუცილებლობა?
5. ვინ ითვლება ერთ-ერთი პირველი ქართული განმარტებითი ლექსიკონის ავტორად?
6. რა შეიძლება ითქვას ეფრემ მცირის ლექსიკოგრაფიული მეთოდის შესახებ?
7. რა პერიოდში მოუწია მოღვაწეობა სულხან-საბა ორბელიანს და როგორი იყო მისი, ასე ვთქვათ, პოლიტიკური ორიენტაცია?
8. რა თავისებურებებით გამოირჩევა საბას „სიტყვის კონაში“ სალექსიკონო მასალის წარმოდგენის მეთოდი?
9. როგორი იყო საბას მიდგომა ლექსიკონში არანორმირებული („უცნაურო“) ლექსიკის შეტანა-არშეტანის საკითხისადმი?
10. რა სახის ლექსიკონები აქვს შექმნილი ვახტანგ VI-ს?
11. როდის შეიქმნა ქართული ენის რვატომეული განმარტებითი ლექსიკონი (ქეგლი) და ვინ იყოს მისი მთავარი რედაქტორი?
12. რა პრინციპს მისდევს ქეგლი ზმნების ასახვის თვალსაზრისით? ლექსიკონის მომხმარებლისთვის რამდენად მოსახერხებლად გეჩვენებათ ზმნების წარმოდგენის ამგვარი პრინციპი?
13. რა როლი შეასრულა ქართული ენის განმარტებითმა ლექსიკონმა ქართული ლექსიკოგრაფიის, ფილოლოგიისა და, ზოგადად, კულტურის განვითარების საქმეში?

14. რომელ წელს გამოიცა „ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობის“ მიერ მომზადებული „ქართული ლექსიკონი“ და რა თვალსაზრისით არის იგი საინტერესო?
15. როგორია ამ ლექსიკონში ზმნების წარმოდგენის პრინციპი?